

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

БУГАЄНКО Н., аспірант кафедри економічної теорії КНТЕУ

Світова фінансова криза, що зародилася у США як криза ринку нерухомості та похідних фінансових інструментів, обумовила повномасштабний перегляд поглядів щодо місця і значення держави як економічного агента, засадничих принципів розвитку світового господарства. У процесі еволюції економічної думки висловлювалися різні підходи щодо необхідності та доцільності втручання держави у ринкові відносини. Гіпотеза ефективності саморегулювання економічної системи з'явилась ще у ХІХ ст. З того часу представники різних

© Бугаєнко Н., 2009

економічних шкіл наводили аргументи як на користь, так і проти цієї тези. Наприклад, кейнсіанство (один із загальновідомих напрямів економічної думки) висувало положення щодо активного державного регулювання і спростовувало принципи класичного підходу.

Сьогодні формування нової моделі господарювання є ключовим, фундаментальним питанням не тільки економічного розвитку, а й, перш за все, збереження сталих та ефективних міжнародних зв'язків. Саме ринкова організація господарського життя, принципи сталого розвитку та належного управління, сприяння глобальній торгівлі та інвестиціям, утримання від протекціоністських заходів розглядаються сучасною наукою як ключові категорії, базові умови відродження економічного зростання. Саме тому пошук нових механізмів регулювання світової економіки є вимогою сучасності.

Аналіз публікацій свідчить, що розв'язання проблем розвитку конкурентних відносин, дослідження меж державного втручання в ринкове середовище є складовими винайдення антикризової стратегії. Проблемам надання державної допомоги суб'єктам господарювання та контролю за її використанням присвячені численні дослідження вчених-економістів, зокрема В. Ваврищука, Е. Каліщука, С. Касьянова, О. Костусєва [1–2] та ін.

Державна допомога розглядається як ефективний інструмент у сприянні макроекономічній стабільності. Однак, необхідно зауважити, що політика окремих країн в умовах катастрофічного скорочення обсягу виробництва і суттєвого погіршення ситуації з кредитуванням економіки має враховувати норми міжнародних зобов'язань і домовленостей з метою збереження усталених ефективних міждержавних зв'язків та сприяння стабілізації економіки регіону і світу. Зважаючи на можливість настання негативних наслідків, заходи підтримки мають базуватись на відповідних критеріях: уникнення дискримінації суб'єктів господарювання; мінімізація спотворення конкуренції; адекватність заходів захисту завданій шкоді тощо.

Інформаційно-технологічні зрушення, які відбуваються нині на рівні не тільки окремих країн, а й у міжнародних масштабах, обумовили складність, взаємоінтегрованість економічної системи світу. Зазначені процеси вимагають розробки фундаментальних наукових досліджень, а саме: роз'яснення причинно-наслідкових зв'язків складних суперечливих економічних процесів, які і створили глобальний стан некерованості, що призвів до світової фінансової кризи.

Розрізняють дві основні міжнародні системи регулювання державної допомоги, які визначають політику в цій сфері – система СОТ та система ЄС. У рамках правил ЄС можна виділити низку особливих ознак, що характеризують сучасний стан надання державної підтримки.

По-перше, масштаби засобів економічного стимулювання мають бути обмеженими і не ставити під загрозу цілісність Спільного ринку.

Країни Єврозони повинні дотримуватися правил фінансової дисципліни, передбачених Пактом про стабільність і зростання, водночас країни ЄС, що не належать до Єврозони, мають враховувати Маастрихтські критерії конвергенції [3].

По-друге, своїм Комюніке Єврокомісія не пропонує додаткових фінансових вкладень, а радить більш ефективно використовувати наявні [4].

По-третє, утримання від протекціонізму, запобігання "гонитви субсидій" розглядається як запорука відродження світової торгівлі та інвестицій. Наголошується на обмеженні заходів підтримки фінансового сектору; сприянні поживленню торгівлі саме через експортне кредитування та інвестиційні агентства й банки розвитку [5].

По-четверте, чітка регламентація шляхів і способів надання державної допомоги суб'єктам господарювання як умова більш ефективного використання державних коштів, стимулювання виробництва й запобігання монополізації товарних ринків [6, с. 1].

По-п'яте, особливе значення мають екологічні, регіональні, дослідницькі аспекти державної підтримки. Тобто з усіх видів підтримки найбільш ефективним для цілей ринкової економіки залишається горизонтальний напрям державної допомоги.

Два звіти СОТ (від 9 лютого та 14 квітня 2009 р.) також були присвячені огляду протекціоністських тенденцій у торговельній політиці держав у контексті подолання викликів економічної кризи. Незважаючи на те, що зафіксовано значне зростання тарифів, застосування нових нетарифних бар'єрів, збільшення чисельності антидемпінгових розслідувань, непохитним залишається ринковий підхід – неприпустимість політики "жорсткого" протекціонізму навіть в умовах суттєвого уповільнення темпів економічного зростання.

Національні уряди намагаються розробляти власні заходи у боротьбі з кризою, стратегію збереження національної конкурентоспроможності.

Федеральна резервна система США планує розширити свою програму стимулювання видачі кредитів до 1 трильйона доларів. Передбачається, що цей "інструмент" поживить споживче кредитування та видачу позик для малого бізнесу, а також допоможе подолати кризу ринку комерційної нерухомості та іпотеки (застави). Крім того, влада має створити інвестиційний фонд обсягом 500 млрд доларів США, який допоміг би банківській системі позбутись "проблемних" боргів. Наступна частина плану – надання банкам додаткових коштів для подолання кризи ліквідності. Таким чином, фінансові установи зможуть отримати доступ до "фінансового буфера" від міністерства, що дозволить банкам "компенсувати збитки та слугуватиме своєрідним містком до приватного капіталу" [7; 8, с. 29].

Німеччина проголосила про вливання у 10.5 млрд євро своїм шести головним банкам [9].

Російська влада виділить на рекапіталізацію банків 40 млрд доларів США. Умовою отримання комерційними банками державної підтримки є кредитування бізнесу та гарантування, що гроші підуть у реальний сектор економіки [10].

Банк Англії знизив облікову ставку до 1 %. Теперішнє значення ставки є рекордно низьким за всю 315-річну історію банку [10].

Японія надала Міжнародному валютному фонду позику обсягом у 100 млрд доларів США (найбільшу в історії людства) для кредитування країн із перехідною економікою, уражених кризою. При цьому для реалізації запланованих програм Міжнародному фонду бракує ще 150 млрд доларів США. В умовах глобальної фінансової та економічної кризи МВФ підтримує кредитами численні країни світу [11].

Падіння попиту в США у результаті фінансової кризи неминуче призводить до істотного зниження обсягів виробництва в Європі, Китаї, Японії, Індії та інших азійських країнах, які за останні десятиріччя перетворились на світових виробників споживчих товарів та ІТ-технологій. У свою чергу, це спричинить різке звуження світового ринку, зростання протекціонізму і посилення торговельних суперечностей між США, ЄС, Китаєм, Японією, Індією, Росією, ісламськими країнами і країнами Латинської Америки [12, с. 36].

Японія дуже гостро відчуває на собі наслідки економічної кризи. Економіка країни за підсумками четвертого кварталу 2008 р. зазнала найсильнішого падіння більш ніж за три десятиліття. Внутрішній валовий продукт країни скоротився на 12.7 % у порівнянні з відповідним періодом попереднього року. Головна причина – різке падіння попиту на світових ринках на японські автомобілі та електроніку [11].

Найбільш сильними, здатними сьогодні протистояти США, є країни ЄС, які провадять свою фінансову та економічну політику, а також Китай, який активно намагається формувати зону вільної торгівлі та володіє найбільшими у світі золотовалютними резервами.

Скорочення ВВП Єврозони у другому та третьому кварталі минулого року становило по 0.2 %; у четвертому кварталі (за попередньою оцінкою) – 1.5 % [13, с. 2; 14, с. 5]. Аналітики відмічають, що це найсуттєвіший рівень падіння економіки за підсумками року з моменту введення в обіг євро у 1999 р. В ЄС розробляється план бюджетних заходів, за допомогою яких держави-члени зможуть підняти споживчий попит і надати поштовх економіці. Європейська Комісія наполягає на тому, що заходи повинні бути "вчасними, цілеспрямованими та тимчасовими", обмежуватись тільки 2009–2010 рр. З метою забезпечення фінансової стабільності, країни ЄС створили так звані "гарантовані парасольки", "щити ризиків" і передбачили механізми рекапіталізації фінансового сектору загальним обсягом до 3000 млрд євро [154, с. 16].

Таким чином, в умовах продовження економічного спаду політика протекціонізму лягла в основу багатьох національних економічних програм оновлення. У цьому вбачається небезпечна тенденція до погіршення ситуації (розгортання "спіралі протекціонізму") і тому проголошується необхідність координування зусиль для захисту єдиного ринку, дотримання принципу вільної торгівлі.

Надання державної підтримки, вагомість якої зростає саме в кризових умовах, має відбуватись лише у визначених межах, а саме: у результаті не повинні виникати несправедливі конкурентні переваги; має утворитись "розумна суміш" регуляторних заходів, дослідження та розвитку, державної допомоги та фінансування з резервів ЄС та Європейського інвестиційного банку; виконання міжнародних зобов'язань [16].

17 грудня 2008 р. Єврокомісія прийняла Тимчасову структуру для заходів державної допомоги з метою фінансової підтримки підприємств малого та середнього бізнесу в умовах кризи. Ця Структура забезпечує держав-членів додатковими можливостями у подоланні економічних труднощів, яких зазнають національні суб'єкти господарювання, для захисту своїх економік від наслідків зростаючого кредитного навантаження. Такі тимчасові заходи засновані на статті 87(3)(b) Договору про заснування Європейської спільноти, яка визначає допомогу сумісною зі спільним ринком, щоб "владнати серйозні проблеми в економіці держав-членів". Держави повинні запропонувати схеми, які містять обґрунтовані заходи і, за умови їх схвалення Комісією, індивідуальна допомога надається негайно без повідомлення.

Однак мають бути дотримані такі умови:

- усі заходи адресуються тільки фірмам, які не були на грані банкрутства до 1 липня 2008 р., але зазнали труднощів у результаті глобальної фінансової та економічної кризи;
- заходи можуть вживатися до 31 грудня 2010 р.;
- тимчасові заходи можуть запроваджуватись незалежно від надання мінімальної допомоги. Сума цієї допомоги, отриманої після 1 січня 2008 р., враховується окремо [17, с. 43].

В Україні розгортання фінансової кризи супроводжується суттєвою залежністю фондового ринку від коштів нерезидентів; надмірною зростаючою зовнішньою заборгованістю суб'єктів економіки; нестачею ліквідності в банківській сфері та ін. Істотний вплив негативних світових тенденцій на вітчизняну економіку тільки загострив внутрішню економічну розбалансованість, обумовив нові виклики для національної економічної безпеки; отже, необхідно якнайшвидше визначитися з підтримкою пріоритетних галузей економіки. Мінекономіки було розроблено проект Основних державних пріоритетів соціально-економічного розвитку України на 2009–2012 роки та проект Стратегії розвитку України до 2020 року, робота над якою триває [18, с. 1].

У сучасній системі міжнародних відносин зовнішня допомога^{*}, за умови її ефективного використання, є важливим джерелом ресурсного забезпечення реалізації пріоритетних проектів і завдань соціального та економічного розвитку, інструментом інституційних перетворень та міжнародної інтеграції. Міжнародний валютний фонд 5 листопада 2008 р. схвалив рішення про виділення Україні стабілізаційного кредиту в обсязі 16.43 млрд доларів США для зміцнення довіри у фінансовому секторі та допомоги економіці країни, яка постраждала від світової фінансової кризи. У листопаді 2008 року Україна одержала перший транш кредиту в розмірі 4.5 млрд доларів США, а 17 квітня 2009 р. МВФ було прийнято рішення про надання другого траншу фінансової допомоги у розмірі 2.8 млрд доларів США [19].

Залучення інвестицій у реальний сектор економіки – базова умова її динамічного розвитку, а в умовах фінансової кризи це ще й додаткове страхування від ризику банкрутства й можливість адаптації господарської діяльності в нових умовах. Виділяють два напрями діяльності в умовах протидії розгортанню фінансово-економічної кризи: підтримка сприятливого середовища для інвестицій (з дотриманням умов державно-приватного партнерства); аналіз, прогнозування, акумулювання інвестиційних ресурсів з усіх реально можливих джерел [20].

Усі урядові заходи, виконання стратегічних завдань мають бути взаємоузгоджені та спрямовані, зокрема, на досягнення і забезпечення економічної стабільності (створення соціально орієнтованої економіки, підвищення конкурентоспроможності національної економіки) [21, с. 12].

Важливим аспектом у досягненні поставлених цілей є дотримання базових положень Концепції сталого розвитку^{**}, яка ґрунтується на трьох основних принципах:

- забезпеченні збалансованості економіки та екології, тобто досягненні такого ступеня розвитку, коли людство у виробничій або іншій економічній діяльності уникає руйнування середовища існування;
- забезпеченні збалансованості економічної та соціальної сфер (з акцентом на людський вимір), що означає максимальне використання в інтересах населення тих ресурсів, які дає економічний розвиток;

^{*} Термін "зовнішня (офіційна) допомога розвитку" використовується країнами-членами Організації економічного співробітництва та розвитку, мається на увазі грантова, технічна допомога та пільгові позики, що надаються зовнішніми донорами.

^{**} Запровадження поняття "сталий розвиток" у світову науку та політику пов'язане з ім'ям прем'єр-міністра Норвегії Гру Харлем Брундтланд, яка сформулювала його в звіті "Наше спільне майбутнє": "Людство спроможне забезпечити сталість розвитку таким чином, щоб воно задовольняло потреби сьогодення, не створюючи ризики для здатності майбутніх поколінь задовольняти свої потреби". Цей звіт був підготовлений для ООН і опублікований у 1987 р. Міжнародною комісією з навколишнього середовища і розвитку.

- виконанні завдань, пов'язаних із розвитком, в інтересах не тільки теперішніх, а й усіх майбутніх поколінь, що мають рівні права на ресурси.

Система надання та контролю за використанням державної допомоги становить один із базисних елементів загальної економічної політики держави, є основою для подальшої економічної інтеграції. Зважаючи на задекларований євроінтеграційний вибір України, а також її статус як члена СОТ, стратегія розвитку внутрішніх ринків має будуватись з урахуванням міжнародних принципів і взятих зобов'язань.

Таким чином, сучасне економічне становище характеризується істотною невизначеністю та наявністю цілої низки викликів, які уряди намагаються подолати, розробляючи національні стратегії збереження конкурентоспроможності. Розгортання глобальної економічної кризи обумовило необхідність переосмислення як призначення міжнародних організацій, так і допустимості втручання національних урядів у ринкове середовище. Тільки уряд, визначаючи пріоритети розвитку, розпоряджуючи та акумулюючи необхідні ресурси, здатен створити умови для захисту і стимулювання національної економіки. При цьому політика протекціонізму не вважається ефективним шляхом подолання рецесії. Можна говорити про тенденцію деякого послаблення правил державної підтримки, проте спотворення конкурентного середовища є вкрай небажаним і неприпустимим результатом. Державна підтримка має носити виважений характер і кореспондуватись із міжнародними вимогами з метою уникнення "торговельних війн" та погіршення кризового стану. Принцип вільної конкуренції, збереження ринкового середовища (принцип чотирьох свобод: вільний рух працівників, товарів, послуг і капіталу) має позиціюватись як пріоритетний, а його дотримання вважається необхідною умовою стабілізації глобальної економіки, збереження усталених ефективних міждержавних зв'язків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Державна допомога виробникам в Україні: реформування відповідно до норм СОТ та ЄС* / В. Ваврищук, Е. Каліщук, С. Таран, Я. Хойні, Н. Ясько ; за ред. С. Касьянова. — К. : Нора-Друк, 2004. — 86 с.
2. *Костусев О.* Конкурентна політика в Україні : монографія / О. Костусев. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2004. — 310 с.
3. *Голова Європейської Ради вважає заходи ЄС достатніми для відновлення економіки* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.delukr.ec.europa.eu>.

4. *Єврокомісія* хоче покращити ефективність допомоги країнам, що розвиваються [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://eu.prostir.ua>.
5. *Ми віримо, ...* торгівля знову має стати двигуном зростання [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://wto.in.ua>.
6. *Mahony H.* EU running scared over protectionism [Електронний ресурс] / Honor Mahony. — Way of access : <http://www.euobserver.com>.
7. *США* виділяють на спасення економіки \$ 1,5 трлн. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://newsvote.bbc.co.uk>.
8. *Глухов Ю.* Все про кризу в світі / Ю. Глухов, О. Медведєв // Економіст. — 2009. — № 1. — С. 28–30.
9. *Меркель* та *Саркозі* закликають до створення всесвітньої ради економічної безпеки [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.sdla.gov.ua>.
10. *Бізнес:* В уряді бачать зростання української економіки [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bbc.co.uk>.
11. *Японія* надала МВФ найбільшу позику в історії людства [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.unian.net> (УНІАН).
12. *Бобров Є. А.* Аналіз причин виникнення світової фінансової кризи та її вплив на економіку України / Є. А. Бобров // Фінанси України. — 2008. — № 12. — С. 33–43.
13. *Європа* увязла еще на год // Пульс Києва. — 2009. — № 2 (54). — С. 7.
14. *Аналіз і прогноз глобальних економічних процесів (за матеріалами Рейтингового агентства Fitch)* // Фінансовий ринок України. — 2009. — № 1 (63). — С. 3–7.
15. *Special edition on state aid interventions in the current financial and economic crisis* [Електронний ресурс] // Report from the Commission. State aid scoreboard. — Way of access : <http://ec.europa.eu>.
16. *ЄС* послабить бюджетні норми для того, щоб підштовхнути економіку [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.sdla.gov.ua>.
17. *Including temporary state aid measures to support access to finance in the current financial and economic crisis* [Електронний ресурс]. — Way of access : <http://ec.europa.eu>.
18. *У Мінекономіки* відбулося обговорення Стратегічних напрямів та завдань щодо залучення зовнішньої допомоги України на 2009–2012 роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://me.kmu.gov.ua>.
19. *МВФ* дасть \$ 2,8 мільярда, тому що Україна пережила шок [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.unian.net> (УНІАН).
20. *Фінансування інвестицій в основний капітал та інноваційний розвиток підприємств є потужним важелем структурних змін в економіці* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://me.kmu.gov.ua>.
21. *Україна.* Цілі Розвитку Тисячоліття: 2000+7 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.me.gov.ua>.